

Đenita Haverić

Bulbulistan Fevzija Mostarca u intertekstualnom dijalogu sa Sadijevim Đulistanom

UDK 821.222.1.09 Širazi
821.163.4(497.6) Mostarac

Sažetak

Ličnost Sadija Širazija ima istaknuto mjesto i ulogu na prostoru Bosne i Hercegovine, a njegovo najpoznatije djelo *Đulistan* stoljećima je zauzimalo poseban status i ugled u kulturnoj tradiciji Bošnjaka. Značaj Sadija na ovim prostorima prvenstveno se ogleda u pojavi određenog broja bošnjačkih pjesnika i pisaca koji su stvarali pod utjecajem *Đulistana*. Istaknuto mjesto među njima svakako pripada šejh Fevziju Mostarcu, koji je svoje djelo *Bulbulistan* pisao ugledajući se na djela slavnihi perzijskih klasika, u prvom redu na Sadijev *Đulistan* i Džamijev *Beharistan*.

U fokusu ovog rada jeste Fevzijev *Bulbulistan* u kontekstu intertekstualnog dijaloga sa Sadijevim *Đulistanom*, te ustvrđivanje sličnosti i razlika na strukturalno-sadržajnoj i jezičko-stilskoj razini između ova dva djela. Kad je riječ o tipovima transtekstualnih odnosa uspostavljenih između Sadijeva *Đulistana* i Fevzijeve *Bulbulistana*, uočavaju se tri tipa odnosa, a to su: *arhitekstualnost*, *autoreferencijalnost* i *intertekstualnost*.

Ključne riječi: Sadi Širazi, *Đulistan*, Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*, intertekstualni dijalog, *arhitekstualnost*, *autoreferencijalnost*, *intertekstualnost*, strukturalno-sadržajni nivo, jezičko-stilski nivo

Uvod

Klasični period perzijske književnosti, poznat kao “zlatno doba”, iznjedrio je impozantan broj slavni pisaca i pjesnika poput Sadija, Hafiza, Rumija, Džamija i drugih, koji su iza sebe ostavili brojna djela, što su predstavljala uzor i ideal mnogim piscima kasnijeg vremena. Među njima posebno mjesto i status svakako zauzima Muslihuddin Sadi Širazi koji se ubraja u najsajnije perzijske pjesnike i pisce 13. stoljeća. Svojim književnim stvaralaštvom Sadi je uzdigao perzijsku poeziju i prozu do neslućenih visina. Njegovo najpoznatije djelo koje se zasigurno smatra najčuvenijim perzijskim tekstom u perzijskoj književnosti jeste *Dulistan* (Ružičnjak). Djelo je nastalo 1258. godine, a pisano je u prozi protkanom stihovima koji se navode u argumentativne svrhe. Drugo njegovo poznato djelo jeste *Bustan* (Voćnjak), koje je nastalo 1257. godine a pisano je u stihu. Osim ova dva poznata djela, Sadi je pisao izuzetno lijepe kaside na perzijskom i arapskom jeziku, tužbalice, epigrame, terdži-i bendove, rubaije, a naročito se cijeni kao pjesnik gazela, kojem daje primarno mjesto kao poetskom žanru. U perzijskoj književnosti Sadi i njegov *Dulistan* postali su uzor i ideal mnogim sljedbenicima njegove škole, te se tako pojavio određen broj perzijskih pisaca i pjesnika koji su stvarali djela oponašajući svoj uzor, i to ne samo žanrovski nego i tematski i stilski. Oni prilikom pisanja nisu težili ka originalnosti nego ka dosezanju svojih ideala. Ovdje je potrebno istaći da je pojam originalnosti u klasicizmu relativiziran, drugačiji od onoga kakav poznajemo danas. Dok se u savremenoj umjetnosti polazi od shvatanja da je originalnost vrlina umjetničkog djela, dotle je srednjovjekovna estetika sve individualno smatrala grešnim. Dakle, lijepim se nije smatralo stvaranjem novog, nego tačno reprodukcijom već stvorenog. Tu estetiku Lotman naziva *estetikom istovjetnosti* (1976: 178). Može se reći da orijentalno-islamska književna tradicija u širem smislu, u koju osim arapske i turske spada i perzijska književnost, pripada konvencionalnim razdobljima književnosti kojima je bliža “estetika identičnosti nego estetika različitosti; u njima originalnost nije glavni cilj, nego je cilj upravo usklađenost sa idealom” (Pavličić 1988: 160).

Perzijski klasici i njihova svjetski poznata djela poput Sadijeva *Dulistana* i *Bustana*, Rumijeve *Mesnevi*, Hafizova *Divana*, Attarove *Pendname*¹, Džamijeva *Beharistana* i mnoga druga djela ostavila su neizbrisiv trag i pečat na književno stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima, odnosno na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Navedena perzijska djela sufijske orijentacije čitala su se i tumačila na raznim derviškim okupljanjima po tekijama, džamijama, pa čak i po kućnim sijelima, što je dovelo do toga da su poklonici sufijske poezije počeli oponašati svoje uzore te su iza sebe ostavili mnoga djela na orijentalnim jezicima. Do sada je registrirano više od 200 pisaca iz naših krajeva koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Veoma je teško ove pisce podijeliti prema jezicima na kojima su stvarali, jer je u to vrijeme bila uobičajena pojava da pisac piše najmanje na dva, a vrlo često i na sva tri orijentalna jezika.² Stvaralaštvo Bošnjaka na sva tri orijentalna jezika je sasvim logična pojava s obzirom na činjenicu da su u periodu vladavine Osmanlija sva tri jezika bila raširena – turski je bio službeni jezik i jezik administracije, arapski je prvenstveno služio kao jezik nauke, dok je perzijski bio jezik koji se koristio u književnosti, posebno u poeziji.

Mjesto i uloga Sadija Širazija na prostoru Bosne i Hercegovine

Ličnost Sadija Širazija ima istaknuto mjesto i ulogu na prostoru Bosne i Hercegovine, a njegovo najpoznatije djelo *Dulistan* stoljećima je zauzimalo poseban status i ugled u kulturnoj tradiciji Bošnjaka. Važna činjenica jeste da je Sadijev *Dulistan* tokom vladavine Osmanlija u Bosni imao status udžbenika etike u brojnim medresama te se koristio za učenje perzijskog jezika zajedno s *Pendnamom*, djelom koje je stoljećima pripisivano Feriduddinu Attaru, ali se

¹ Savremena istraživanja pokazuju da *Pendnama* (Pandnâme) nije Attarovo djelo, nego da mu je ono pripisano (Kadkani 1380/2001: 42-43).

² O životu i književnom stvaralaštvu bošnjačkih pisaca koji su pisali na orijentalnim jezicima vidjeti opširnije: Bašagić 2007, Handžić 1934, Šabanović 1973.

ni do danas ne zna ko je njegov stvarni autor. Također, činjenica da se na području Bosne i Hercegovine samo u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu čuva više od pedeset rukopisa *Đulistana* govori o popularnosti ovog djela.³ Ovdje je važno spomenuti jednog od najvećih komentatora perzijskih klasika, Ahmeda Sudija (16. stoljeće), koji je na turskom jeziku napisao čuveni komentar Sadijeva *Đulistana* i *Bustana* i Hafzova *Divana*. Njegovi komentari prevedeni su na perzijski jezik i naišli su na odličan prijem kod iranske naučne javnosti. Osim ovih komentara, Ahmed Sudi je napisao komentar Rumijeve *Mesnevi* (*Sharh-e Sudi bar Masnavi*), koji još nije pronađen.⁴ Na kraju je važno kazati da je poznati iranist Salih Trako preveo Sadijev *Đulistan* na bosanski jezik, tako da je dostupan širem krugu čitalaca.⁵

Međutim, poseban značaj Sadija na ovim prostorima prvenstveno se ogleda u pojavi određenog broja bošnjačkih pjesnika i pisaca koji su pisali svoja djela pod utjecajem *Đulistana* i to ne samo na perzijskom nego i na turskom i arapskom jeziku.

Bulbulistan* Fevzija Mostarca u intertekstualnom dijalogu sa Sadijevim *Đulistanom

Istaknuto mjesto među onima koji su stvarali pod utjecajem Sadijeva *Đulistana* svakako pripada Šejh Fevziju Mostarcu, proznom piscu i pjesniku na turskom i perzijskom jeziku. Rodio se u Blagaju između 1670. i 1677. godine. Niže i

srednje obrazovanje stekao je u Bosni, najvjerovatnije u Blagaju i Mostaru, a više u Istanbulu, gdje se u mevlvijskoj tekiji na Galati upoznao s tesavvufom i derviškim redom mevlivija. Nakon povratka u Mostar, oko 1707. godine, postaje šejh mevlvijske tekije i preuzima katedru za izučavanje Rumijeve *Mesnevi*, koju je još krajem 16. stoljeća osnovao Derviš-paša Bajezidagić, najveći pjesnik u osmansko-turskoj književnosti krajem 16. stoljeća.⁶ Fevzi Mostarac umro je u Mostaru 1747. godine.

Šejh Fevzi Mostarac je, po uzoru na najbolju perzijsku prozu, napisao djelo *Bulbulistan*, koje je, ako izuzmemo *Poslanicu* Abdullaha Bošnjaka⁷, jedino prozno djelo na perzijskom jeziku na našem govornom području, pa stoga predstavlja nenadmašnu vrijednost za našu kulturnu baštinu na perzijskom jeziku.⁸ Za ovo djelo zna se da je završeno 1739. godine u Mostaru, a ono predstavlja odraz društvenih i političkih prilika koje su vladale u Bosni početkom osamnaestog stoljeća te utjecaja tursko-islamske civilizacije.

U ovom radu nastojat ćemo jedno klasično djelo kakvo je *Bulbulistan* smjestiti u kontekst intertekstualnog dijaloga s drugim djelima perzijske klasične književnosti, konkretnije sa Sadijevim *Đulistanom*, koji je predstavljao uzor i ideal Fevziju tokom pisanja *Bulbulistana*. Ovdje je važno istaći da govoreći o *intertekstualnosti* u klasičnom djelu, mislimo prvenstveno na odnos toga djela s tradicijom, odnosno na težnju dostizanja svog uzora i ideala. Kad je riječ o tipovima intertekstualnih, odnosno transtekstualnih odnosa⁹ uspostavljenih

³ Vidjeti: *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak I–XVIII, Al-Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe; Rijaset Islamske zajednice u BiH, Gazi Husrev-begova biblioteka, London-Sarajevo.

⁴ Više o Ahmedu Sudiju i njegovim komentarima vidjeti: Karahalilović – Drkić, 2014.

⁵ Šejh Sadi Širazi, *Đulistan*, prijevod s perzijskog, bilješke i objašnjenja Salih A. Trako, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

⁶ Dragocjene podatke o njegovu pjesničkom stvaralaštvu daje upravo Fevzi u svom *Bulbulistanu*, gdje navodi da je Derviš-paša, osim *Divana* na turskom, napisao i cjelokupan *Divan* na perzijskom jeziku, te paralelu (*naziru*) Rumijevoj *Mesnevi*, od koje je nakon dva toma odustao. O njegovu životu i književnom stvaralaštvu vidjeti opširnije: Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 116–129.

⁷ *Poslanica* šejha Abdullaha ef. Bošnjaka, koju je 1034. god.

po Hidžri napisao na perzijskom jeziku, ne može se smatrati cjelovitim djelom s obzirom na to da je riječ o jednom traktatu napisanom na šest folija.

Više o spomenutoj *Poslanici* vidjeti: Mubina Moker, "Tajna jekina u svjetlu gnostičkoga nauka šejha Bošnjaka", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, broj 60, Sarajevo, 2011, str. 209–220.

⁸ Više o Fevziju Mostarcu, njegovom životu i djelu *Bulbulistan* vidjeti: Haverić: 2014.

⁹ U novije vrijeme, kod nekih savremenih autora postoji distinkcija između pojmova *transtekstualnost* i *intertekstualnost*. Naime, ovi autori smatraju da je *transtekstualnost* pojam kojim se označava direktan odnos između određenih tekstova, kao u slučaju utjecaja jednog teksta na drugi, a *intertekstualnost* je pojam kojim se označava prisustvo tragova drugih tekstova u jednom određenom tekstu, i to u vidu reminiscencija, aluzija, replika, citata i sl. (Lešić 2005: 94).

između Sadijeva *Dulistana* i Fevzijeve *Bulbulistana*, uočavaju se tri tipa odnosa, a to su: *arhitekstualnost*, *autoreferencijalnost* i *intertekstualnost*.¹⁰

Arhitekstualnost

Djelo *Bulbulistan* stupa u intertekstualne odnose sa svojim uzorima i idealima, za kojima nije potrebno posebno tragati jer Fevzi u uvodu *Bulbulistana* napominje da je svoje djelo pisao ugledajući se na djela slavni perzijskih klasika, u prvom redu na Sadijev *Dulistan* i *Bustan*, Džamijev *Beharistan*¹¹, a zatim na *Sunbulistan* turskog pjesnika Šudžauddina Guranija¹², te *Nigaristan* turskog pjesnika Kemal-paše Zadea.¹³ Šejh Fevzi iznosi svoje oduševljenje ovim književnim biserima, pa kaže:

روزی به کتاب بهارستان که متبرک استاد سخن
سازان و گزید ارباب عرفان، ملا جامی عبدالرحمن
قدس الله سرّه فی کلّ حین و آن است، ورقی چند
بتحسین و آفرین همی خواندمی. در آن هنگام به
دل آمد که بوستان و گلستان را شیخ سعدی، و
بهارستان را ملا جامی، و نگارستان را کمال پاشازاده،
و سنبلستان را شیخ شجاع قدس الله تعالی سرهم
ساختند، و هر یکی تخم معرفت را به مزرع
کشتند. اساس ایمان و قیام کون و مکان بر شش
است، و این پنج کتاب مستطاب در هر حالی محتاج
بلبلستان اند ایرا نزهت هنگام بهار و رونق گل و
سنبل و جویبار به نغمه های عندلیب است.

“Jednog sam dana, hvaleći i diveći se, pročitao nekoliko listova knjige *Proljetni vrt*, blagoslovljenog

djela učitelja rječitih, odabranika spoznajućih, Mulla Abdurrahmana Džamija, Allah posvetio njegovu tajnu za sva vremena. Tad mi pade na pamet da je Šejh Sadi napisao *Vrt* i *Ružičnjak*; Mulla Džami *Proljetni vrt*, Kemal-paša Zade Oslikani dvorac; a Šejh Šudža' – Svevišnji Allah posvetio njihove tajne! – Vrt zumbula. Svaki je od njih posijao sjeme spoznaje na oranici dove. Vjerovanje i svijeta postojanje temelje se na šest [počela]; ovih pet prekrasnih knjiga, u svakom slučaju, trebaju Perivoj slavuja, jer svježina proljetnog doba, procvat ruže i zumbula, i [bujanje] potoka, ovisе o pjesmama slavuja. [fol. 2a]”¹⁴

Ustvari, Fevzi dovodeći svoje djelo u ravan sa drugim djelima, u isto vrijeme određuje svoje djelo žanrovski. Konvencionalni tekst mora “pripadati takvom žanru koji ima neku tradiciju i u kojem su već stvorena djela koja u povijesti književnosti imaju neki autoritet” (Pavličić 1988: 162). U skladu s tim, *Bulbulistan* pripada žanru didaktičke književnosti (*pand* ili *andarz*), koja je u doba klasične perzijske književnosti imala visoko mjesto, a Sadijev *Dulistan* se javlja kao autoritet tog žanra koji slijede mnogi kasniji autori. U perzijskoj književnosti Sadijev *Dulistan* je uzdigao perzijsku poeziju i prozu do najviših visina rječitosti, te su stoga stilski postupci sadržani u njemu smatrani krajnjim dometom koji su slijedile generacije nakon njih. Naime, tu se radi o tipu transtekstualnosti koji Gerard Genette u *Palimpsestu* naziva *arhitekstualnost*, a to je ustvari odnos koji povezuje tekst sa tipovima diskursa iz kojih potječe (žanrovska pripadnost) (Genette 1997: 4). Dakle, *Bulbulistan* već zbog

¹⁰ Gerard Genette u djelu *Palimpsests* razlikuje pet tipova transtekstualnih odnosa, a to su *intertekstualnost* kao doslovno i efektivno prisustvo nekog teksta u drugom tekstu (plagijjat, citat, aluzije), *paratekstualnost* kao odnos u kome se spajaju različiti segmenti unutar teksta (naslovi, podnaslovi, međunaslovi), *metatekstualnost* kao transtekstualni odnos komentara i teksta koji se komentira (kritički žanrovi, tradicionalni komentari i kritika kao meta-metatekst), *arhitekstualnost* kao odnos inkluzije, koji povezuje tekst s tipovima diskursa iz kojih potječe (žanrovska pripadnost) i *hipertekstualnost* kao svojstvo nekog teksta (hiperteksta) da imitira ili transformira neki drugi tekst (hipotekst), ali tako da ga ne komentira (1997: 1–7).

¹¹ Mevlana Nuruddin Abdurrahman Džami iz 15. stoljeća, zajedno sa Sadijem, blista među sedam sjajnih zvijezda na nebu perzijske poezije. On je posljednji veliki perzijski pjesnik koji je pisao u stilu klasične tradicije Sadija, Nizamija i Hafiza.

Napisao je mnoga djela o teologiji, misticizmu, epistolografiji, literaturi i muzici. Osim spomenutog *Beharistana* (Proljetna bašča), njegovo značajno djelo je *Nafabāt ul – Uns* (Dahovi bliskosti), koje je ustvari bibliografski rječnik sufija.

¹² Šudžauddin Gurani iz 16. stoljeća svoj je *Sunbulistan*, djelo u rimovanoj prozi, napisao po uzoru na *Dulistan* i *Beharistan*, a posvetio ga je sultanu Sulejmanu I.

¹³ Kemal-paša Zade je istaknuti turski pisac i pjesnik 16. stoljeća. Djelo *Nigaristan* napisao je po uzoru na Sadijev *Dulistan* i Džamijev *Beharistan*.

¹⁴ Svi primjeri stihova i proznog teksta na perzijskom, te njihovi prijevodni ekvivalenti na bosanskom jeziku preuzeti su iz kritičkog izdanja *Bulbulistana* koje je priredio Namir Karahalilović. Vidjeti: *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestan) autora Fevzija Mostarca*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2014. Uz svaki primjer naznačen je broj folije rukopisa.

svoje pripadnosti određenom žanru stupa u dijalog s drugim tekstovima istog žanra, konkretno sa *Ďulistanom*. Tekstovi koji pripadaju istom žanru međusobno su veoma slični, a to dolazi otuda što teže istome cilju. U konvencionalnim se razdobljima "cjelovitost teksta i njegova pripadnost umjetničkoj sferi često određuje prije svega na intertekstualnoj razini: jedan je tekst umjetnički zato što je nalik drugim tekstovima, a cjelovit je zato što udovoljava pravilima žanra" (Pavličić 1988: 161). Dakle, za tekst *Bulbulistana* može se reći da je umjetnički, jer nalikuje svojim tekstovima uzorima, i da je cjelovit, jer udovoljava pravilima žanra.

Autoreferencijalnost

U navedenom primjeru uočava se još jedan tip *transtekstualnosti*, a to je *autoreferencijalnost* koja u užem smislu riječi označava "književno-umjetnički postupak na području metatekstualnosti, u kojem su autor i njegova poetika postali predmetom vlastitoga teksta" (Oraić-Tolić 1993: 136). Dakle, ovdje je u središtu pažnje autoreferencijalnih osvrta sam književni tekst, konkretno djelo *Bulbulistan*. Ustvari, pisac dovodeći svoje djelo u ravan s drugim djelima, u isto vrijeme određuje svoje djelo žanrovski, a govori i o intencijama djela i o onome što bi ono htjelo biti. Svrha ovakvih osvrta je da preciznije definiraju poziciju pisca i poziciju čitatelja: poziciju pisca tako što se sve osobine teksta tumače kao posljedica piščeve svjesne namjere, a poziciju čitatelja zato što se od njega očekuje da te osobine teksta razumije kao primjerene nekome sustavu književnih vrijednosti (Pavličić 1993: 107). Osim toga, u navedenom primjeru moglo bi se govoriti i o autoreferencijalnom osvrtu na samog pisca, jer Fevzi govori o svojim namjerama, odnosno o razlozima koji su ga potakli da piše *Bulbulistan*. Za poetički je aspekt svakog djela najvažnije zašto se ono uopće piše i kako namjerava postići svoj cilj. U autoreferencijalnom izlaganju o piscu autor raspreda o tome zašto piše i o tome zašto piše baš na određen način (Pavličić 1993: 110). Tako je ustvari "Fevzijeva namjera bila da pridodavanjem njegovog djela na spomenuta četiri bude oformljeno svojevrsno petoknjižje istog žanra perzijske proze, nastalo na različitim

geografskim i jezičkim područjima i u različitim razdobljima" (Karahalilović 2014: 7).

Samim tim što je autor za svoje djelo odabrao naziv *Bulbulistan* – u prijevodu *Perivoj slavuja* – svjedoči o njegovoj namjeri da stupi u intertekstualni dijalog sa svojim slavim uzorima, konkretno s njihovim djelima *Ďulistanom* – u prijevodu *Ružičnjak*, *Beharistanom* – u prijevodu *Proljećni vrt*, *Sunbulistanom* – u prijevodu *Vrt zumbula* i *Nigaristanom* – u prijevodu *Oslíkani dvorac*. S obzirom na činjenicu da su i *Beharistan*, i *Sunbulistan* i *Nigaristan* pisani po uzoru na Sadijev *Ďulistan*, jer su uglavnom svi pisci poslije Sadija bili sljedbenici njegove škole, možemo reći da je presudnu važnost u pisanju *Bulbulistana* imao prvenstveno Sadijev *Ďulistan*. Međutim, Džamijev *Beharistan* je u nekim aspektima nadmašio svoj uzor, pa su se tako neki kasniji autori djela ove vrste ugledali radije na ovo djelo nego na Sadijev *Ďulistan*, a među njih spada i Fevzi. Ustvari, može se reći da je Fevzi posredstvom Džamijeva *Beharistana* oponašao Sadijev *Ďulistan* (Haverić 2014: 31).¹⁵

Na Fevzija su u tematskom pogledu utjecala i druga poznata djela perzijske književnosti, poput Džamijeva djela *Nafabātul-unsā* (Dahovi bliskosti), zatim *Tazkerat 'u-l-ʿawliya'a* (Hronika odabranih) Feriduddina Attara, te čuvenog sufijeskog djela *Kašf-ol Mahğūba*, čiji je autor Ali ben Osman Hodžviri.¹⁶

Također, autoreferencijalni osvrt na književni tekst uočava se u uvodnom dijelu *Bulbulistana* u sljedećem primjeru:

شجاع و سعدی و جامی از این پیش
به نام منتخب کردند تماش
از آنان بلبستانم نشد کم
که یافت از مرد عالی زیب و نامش

*Šudža', Sa'di i Džami u vremena minula
U ime odabranih završise [svoja djela]
Perivoj slavuja od njih manje vrijedan nije
Jer od div-junaka dobi svoj ures i ime*

[fol. 2b]

¹⁵ Posebno se ističe sličnost uvodnog dijela *Bulbulistana* s uvodnim dijelom *Beharistana*, što se prvenstveno ogleda u upotrebi sličnih jezičko-stilskih postupaka. Više o tome vidjeti: Haverić 2014: 35–40.

¹⁶ Više o tome vidjeti: Haverić 2014: 63–72.

Primjećujemo da Fevzi govori o vrijednosti svog djela, odnosno o vlastitom sudu kvaliteta svoga djela i to u odnosu na slavne perzijske klasike Šudža'a, Sadija i Džamija, te smatra da njegovo djelo vrijedi isto kao i spomenuta djela.

Intertekstualnost

Intertekstualnost se u *Bulbulistanu* prvenstveno ostvaruje u vidu književnih pozajmica, citata i aluzija, posredstvom kojih se očituje prisustvo tragova drugih tekstova s kojima *Bulbulistan* stupa u dijalog. Termin književne pozajmice¹⁷, odnosno posuđenice koristi se u doba klasicizma, dok se danas umjesto ovog termina koristi termin imitacija, odnosno plagijat. Razlika između ova dva termina je u tome što imitacija u savremenim djelima narušava vrijednost samog djela, dok su književne pozajmice bile imperativ klasičnog doba, a njihova upotreba je povećavala vrijednost samog djela. Ustvari, "ono što je u plagijatu (u pojmu moderne poetike) *lukavstvo*, u književnim pozajmicama je *iskustvo*... Naime, u moderno doba nije dopušteno preuzimanje dijelova tuđih radova jer se time osujećuje originalnost kao glavni cilj" (Duraković 2007: 320).

Poredivši *Bulbulistan* s njegovim književnim uzorom *Dulistanom*, na razini intertekstualnih prožimanja takvih tekstova, uočavaju se brojne sličnosti, koje prvenstveno dolaze do izražaja na strukturalno-sadržajnoj i jezičko-stilskoj ravni. Da bi se vidjelo u kojoj mjeri Fevzi u *Bulbulistanu* oponaša svoj uzor, moramo povući paralelu između ova dva djela i posebno se osvrnuti na strukturu i sadržaj svakog djela ponaosob.

Struktura i sadržaj *Dulistana*

Dulistan spada u vrstu didaktičke literature poznate pod nazivom *pand* ili *andarz*, koja se njegovala na govornom području perzijskog jezika. Ona se temeljila na osnovnoj ideji otpora prema zloupotrebama i nasilju feudalnog društva. *Dulistan* se sastoji od anegdota napisanih rimovanom prozom, odnosno *sadž'om*, s etičkim opservacijama i zaključcima u stihu. U idejnom pogledu Sadi nije predan samo mističkom razmišljanju, on se više okrenuo svakodnevnom životu, etici i didaktici i njegov primarni cilj jeste dati savjet

moralne ili praktične naravi. Nastojao je prikazati život onakvim kakav jeste, realno, bez idealiziranja, sa svim njegovim pozitivnim i negativnim stranama. On u *Dulistanu* opisuje pohlepne i okrutne vladare, zatim trgovce i vezire, ali govori i o mudrim i pravednim, te slikovito opisuje narav derviša koji su istinski predani Bogu.

Dulistan se sastoji od: uvoda (dibāce), osam poglavlja (bāb), koja govore: o ophođenju kraljeva, o naravi derviša, o pohvalnom svojstvu umjerenosti, o koristima šutnje, o ljubavi i mladosti, o slabosti i starosti, o utjecaju odgoja, o pravilima druženja i kratkog završetka (xāteme).

Na početku uvodnog dijela Sadi veoma lijepim i izabranim riječima upućuje pohvale Stvoritelju. Uvod obuhvata stranice napisane u prozi prožete sa sedamdeset stihova na perzijskom jeziku i pet stihova na arapskom. Osim stihova, zastupljen je određen broj izraza, rečenica, ajeta i hadisa na arapskom jeziku. U nastavku poglavlja Sadi iznosi pohvale Ebu Bekru Sadu Zengiju, vladaru iz dinastije Selgurida, kome je posvetio svoj *Dulistan*. Na kraju uvodnog dijela Sadi navodi i opisuje poglavlja svoje knjige, a u posljednjim redovima spominje godinu pisanja *Dulistana*.

Prvo poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O ophođenju kraljeva* (Dar sirat-e pādešāhān) sadrži četrdeset i jednu priču različitih dužina; neke su veoma duge, a neke kratke. Broj dugih priča je veći u odnosu na broj kratkih priča. Može se reći da glavna tematika ovog poglavlja nije ophođenje kraljeva, nego ponašanje siromašnijeg sloja naroda. Priče ovog poglavlja govore o vladarima, vezirima i bogatašima, o njihovom vladanju, naravi i ponašanju. Tako se primjećuje da se neki vladari odlikuju osobinama kakve su pravednost, bogobojaznost i širokogrudnost, dok su drugi okrutni, razvratni i škrti. Sadi u svojim pričama savjetuje obični puk strpljenju i dobročinstvu, a careve i kraljeve blagodarnosti i skrušenosti. On savjetuje kraljeve da ako žele da budu pobjednici i uspješni, treba da budu ljubazni prema običnom narodu te da poštuju druge kraljeve. Pritom nastoji da udalji narod od tiranije i zuluma i želi da on živi u sreći i sigurnosti.

Drugo poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O naravi derviša* (Dar axlāq-e darwišān) obuhvata pedeset priča koje govore o naravi, ponašanju

¹⁷ Termin preuzet od Esada Durakovića (2007: 318).

i vladanju derviša, te se stoga može reći da se razlikuje u odnosu na prethodno poglavlje koje govori o naravi, ponašanju i vladanju kraljeva. U ovom poglavlju Sadi kritizira prijetvorne sufije i smatra da sufizam nije ništa drugo nego dobročinstvo prema ljudima. Sadi potiče ljude na skrušenost, prijateljstvo, ljubav, ibadet i lijepo ponašanje, a protivi se licemjerstvu i izvještačenosti. Također, primjećuje se da su pojedine priče ovog poglavlja (40, 43, 46. i 49) u potpunosti napisane u stihu, što ga razlikuje od ostalog dijela *Dulistana*.

Treće poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O pohvalnom svojstvu umjerenosti* (Dar fazīlat-e qenā'at) obuhvata dvadeset i devet priča. U prvom dijelu ovog poglavlja Sadi izlaže teme poput umjerenosti i skromnosti koje smatra izvorom zdravlja, časti i sreće. On smatra da čovjek treba da bude zadovoljan i sretan s onim što ima. On u nekoliko priča govori o škrtosti i posuđivanju. Sadi u pričama ovog poglavlja s velikom sposobnošću opisuje traženje pomoći od škrtih ljudi. Također u izvjesnom broju priča obrazlaže druge teme kakve su sudbina i moć, loše posljedice pohlepe, škrtost i tvrdičluk i sl.

Četvrto poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O koristima šutnje* (Dar fawāyed-e xāmūši) obuhvata četrnaest priča, tako da je broj priča ovog poglavlja u odnosu na prethodna poglavlja znatno manji. Na kraju ovog poglavlja na satiričan i indirektan način ukazuje na koristi šutnje i posljedice lošeg ponašanja.

Peto poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O ljubavi i mladosti* (Dar 'ešq wa ġawānī) obuhvata dvadeset i dvije priče. Iako je ovo poglavlje kratko, ono se odlikuje istaknutim i jedinstvenim osobenostima. U ovom poglavlju govori se o ljubavi, mladosti i ljepoti; u principu, može se reći da je to poglavlje sreće i radosti. Sadi voli sve. Njegova ljubav je ponekad zemaljska, a ponekad nebeska; ponekad duhovna, a ponekad materijalna; ponekad duševna, a ponekad tjelesna. U određenom broju priča ovog poglavlja Sadi je glavni junak. Ljubav u Sadijevom svjetonazoru nema granice i ograničenja. Prema njegovom mišljenju, svaka vrsta ljubavi, bila to ljubav između mladića i djevojke, muškarca i muškarca, starca i mladića, kralja i roba, derviša

i princa je dopuštena i dopadljiva. Posljednja priča ovog poglavlja napisana je u stihu.

Šesto poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O slabosti i starosti* (Dar za'f wa pīri) najkraće je poglavlje ovoga djela i obuhvata osam priča, dok je deveta priča sva u stihu. Iz ovih priča razumijevamo da Sadi spram starosti ima negativno gledište i opisuje je krajnjom slabošću i nemoći. On smatra da starci treba da se ponašaju u skladu sa svojim godinama i da treba da se udalje iz okruženja i poslova mladih. Istovremeno, Sadi savjetuje da treba da poštujemo svoje roditelje, jer smo svi u periodu djetinjstva bili slabi i nemoćni, a naši roditelji su bili ti koji su nas učinili velikim i moćnim.

Sedmo poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O utjecaju odgoja* (Dar ta'sīr-e tarbiyat) obuhvata devetnaest priča među kojima se jedna ubraja u najduže, a jedna u najkraće priče *Dulistana*. U odnosu na prethodna poglavlja, u ovom poglavlju zastupljen je najveći broj priča koje se tematski razlikuju od naslova samog poglavlja. On smatra da su dobro odgojeni samo ljudi dobrog ponašanja i dobre naravi i karaktera, a oni koji su iskvareni i loše nutrine su poput besplodnog zemljišta te nikad neće dati ploda.

Osmo poglavlje *Dulistana* pod naslovom *O pravilima druženja* (Dar ādāb-e sohbat) u odnosu na prethodna poglavlja ne sadrži priče, nego Sadi ovdje iznosi svoje misli i razmišljanja u vezi s nekim temama pomoću kratkih sentenci kazanih na veoma lijep i umjetnički način, od kojih su mnoge u perzijskom jeziku postale poslovice. On u ovom poglavlju ne izlaže neku određenu tematiku, nego govori o svim aspektima ljudskog života poput znanja, asketizma, odgoja, sudbine, umjetnosti, ljepote, dobročinstva i dr. U stvari, Sadi u ovom poglavlju donosi rezime svih prethodnih poglavlja i iz svih prethodnih priča izvodi zaključak u formi kratkih aforizama. Ovo poglavlje je riznica Sadijevih razmišljanja.

U završetku knjige Sadi kaže da se nije koristio stihovima svojih prethodnika:

تمام شد کتاب گلستان و الله المستعان، بتوفیق باری،
عز اسمہ، درین جملہ چنانکہ رسم مولفانست از
شعر متقدمان بطریق استعارت تلفیقی نرفت.

بیت
کهن خرقه خویش پیراستن
به از جامه عاریت خواستن
(Širāzī 1374/1995:608–609)

“Završi se knjiga *Đulistan*, Allah mi je pomogao u tome! Uz pomoć Stvoritelja – neka je slavljeno ime Njegovo – nije bilo pozajmljivano, kakav je običaj kod pisaca, nikakvih stihova prethodnika radi ukrašavanja ovog zbornika.

*Iskrpiti i popraviti svoj stari ogrtač
Bolje je nego tražiti na posudbu tuđi*
(Širazi 1989: 223).”

Također ukazuje na to da neki ljudi kritiziraju njegovu knjigu i smatraju je uzaludnim poslom. Međutim, Sadi smatra da je njegova knjiga puna gorkih savjeta protkanih razboritošću. Na kraju se zahvaljuje Bogu i u posljednjim stihovima na arapskom jeziku od čitalaca traži za njegovu dušu hair-dovu i oprost.¹⁸

Ne može se reći da se Sadi u strukturi priča koristio nekom čvrstom i određenom metodom i principom, pošto je na nekim mjestima upotrijebio arapske i perzijske stihove, poslovice, ajete i hadise, a na nekim mjestima nije bilo tako. Također, u nekim dijelovima broj perzijskih stihova je prilično velik, a u nekim drugim je mnogo manji. Usto, primjećuje se da se priče pojedinog poglavlja tematski razlikuju od naslova samog poglavlja.

Struktura i sadržaj *Bulbulistana*

Bulbulistan je napisan u klasičnoj istočnjačkoj formi didaktičke proze bogato ilustrirane stihovima, navedenim najčešće u argumentativne svrhe ili radi zaokruženja misli izrečene u prethodnom proznom fragmentu teksta. Napisan je rimovanim prozom u orijentalnoj tradiciji poznatoj pod imenom *sadž*. Fevzi je vješto upotrebljavao razne vrste *sadž'a*, a naročito je koristio oblik *sadž'e motarwāzī*, koji je u pogledu muzikalnosti najekspresivniji, te se stoga povećava eufoničnost i melodičnost samog djela. Sama struktura *Bulbulistana* protkana je socijalnim motivima, što ukazuje na to da je ovo djelo didaktičko i

misaono. Naime, Fevzi nastoji opisati težak život običnih ljudi, koje krasi vrline poput mudrosti i strpljivosti, i naspram njih prikazati život careva sklonih teroru i nasilju. Fevzi posvećuje svoj *Bulbulistan* Hekimoglu Ali-paši, turskom namjesniku u Bosni u Fevzijevo vrijeme, što se može zaključiti iz uvodnog dijela *Bulbulistana* i iz njegovog završetka.

Književno djelo Fevzija Mostarca nastalo je u 18. stoljeću i ono oslikava atmosferu koja je vladala u Bosni i Hercegovini u vremenu političkih previranja, nesigurnosti i neizvjesnosti, u kojem su se vodili stalni ratovi i bitke. Društveni život njegove epohe bio je opterećen razlikama, suprotnostima i proturječnostima. Postojale su klase, feudanci i kmetovi, ugnjetajući i ugnjetavani. U nemogućnosti da nađe bilo kakav izlaz iz te situacije, glavni naglasak stavlja na duhovni život kao jedinu realnost kojoj treba posvetiti punu pažnju. *Bulbulistan* svjedoči o jednom dobu, svijetu derviša, njihovih nazora, ideala i načina rezoniranja. Fevzi u svom djelu u prvom redu nastoji da predstavi aktualne društvene uvjete pokušavajući da utječe na promjenu odnosa u društvu.

Djelo *Bulbulistan* sastoji od uvoda (moqaddame), šest poglavlja, odnosno huldova (xold), i kratkog završetka (xāteme). Njegova poglavlja su: o šejhovima, odnosno njihovim kerametima, o mudrosti i pokajanju, o iskrenosti i pravednosti, kratka antologija poezije, dosjetke i duhovitost i priča o darežljivosti.

Uvod *Bulbulistana* obuhvaća tri stranice, koje su ukrašene perzijskim stihovima. U uvodu Fevzi teškim i kitnjastim jezikom izriče pohvalu Uzvišenom Bogu, Muhammedu, a.s., i drugim ashabima i objašnjava namjeru i cilj svog djela. U uvodnom dijelu upada u oči velik broj vjerskih izraza na arapskom jeziku.

Prvo poglavlje *Bulbulistana* kazuje o kerametima, nadnaravnim osobinama derviša, šejhova i velikana tesavvufa, kojima ih je Svevišnji nagradio. Ovo poglavlje sadrži četrnaest priča, koje su uglavnom srednje veličine, a svaka od tih priča ukrašena je lijepim perzijskim stihovima, osim jedne priče u kojoj se uočavaju stihovi na turskom osmanskome jeziku.

Drugo poglavlje *Bulbulistana* u odnosu na prvo sadrži manje priča, ukupno dvanaest, ali je

¹⁸ Više o poglavljima *Đulistana* vidjeti: Dizdarević 1384/2005: 41–124.

raznolikost tema ovog poglavlja veća. Ovdje prevladavaju teme poput sudbine, nauke i znanja. Dakle, ovo poglavlje je u prvom redu namijenjeno mudrima, gdje se misli na one koji su učeni i znani i na one koji su spoznali. U didaktičkim pričama ovog poglavlja proteže se misao o neminovnosti sudbine i o tome da je sve predodređeno te da se, takvo, ne može mijenjati. Šejh Fevzi savjetuje da se niko ne bori sa sudbinom, da je ne pokušava izmijeniti, jer to je uzaludan posao i trošenje snage i vremena. U pričama ovoga poglavlja on grešnike i nevjernike upućuje na Pravi put, ka Bogu, ne dozvoljavajući da padnu pod utjecaj grijeha, požude i obožavanja ovoga prolaznog svijeta. Osim toga, savjetuje prijateljstvo i druženje s vjernicima i dervišima, zato što njihovo prisustvo i druženje s njima osvjetljava ljudsko srce.

Treće poglavlje *Bulbulistana* sadrži sedam priča koje su sve uglavnom srednje veličine. U trećem poglavlju baštovan Fevzi otvara vrata iskrenosti i perivoja Pravog puta. U ovim pričama autor između svih vrлина odabire iskrenost, koja u njegovu svjetonazoru zauzima istaknuto mjesto, s obzirom na to da je dovoljna za onoga koji traži Boga i kojemu je svaka dova uslišena.

Četvrto poglavlje *Bulbulistana* Fevzi je namijenio velikanima islamske kulturne i filozofske historije. Fevzi u ovom poglavlju ne izlaže priče i nema didaktičko-moralizatorski cilj, nego predstavlja jedanaest tursko-osmanskih i bosanskih pjesnika koji su pisali poeziju na perzijskom jeziku. Među pjesnicima predstavljenim u ovom poglavlju samo je Dželaluddin Rumi Mevlana nativni govornik perzijskog jezika i upravo Mevlaninim gazelom počinje ovaj huld, što pokazuje da je Fevzi bio pod utjecajem ovog velikog sufijskog pjesnika te da je veoma cijenio njegovu poeziju. Nakon predstavljanja svakog pjesnika i kritičkog osvrta na njegovu poeziju, Fevzi navodi jedan broj pjesnikovih stihova, a potom daje mišljenje o životu, stilu i poeziji svakog od tih pjesnika. Zbog kritičkih stajališta i izbora pjesama svakog pjesnika ponaosob, ovo djelo ima veliku vrijednost i značaj sa stanovišta historije književnosti i književne kritike. Važnost ovog poglavlja ogleda se u tome što o nekim pjesnicima, kakav je,

naprimjer, Derviš-paša Zade, znamo samo to što Fevzi kaže u svom *Bulbulistanu*, a to je od neprocjenjivog značaja za ispitivanje naše kulturne baštine na orijentalnim jezicima.

U petom poglavlju *Bulbulistana* Fevzi pomoću šest anegdota ljudi čistih duša progovara o duhovitosti i oštroumnosti. U ovom je poglavlju vidljiva Fevzijeva naklonjenost malim, siromašnim ljudima i dervišima, koji ne posjeduju materijalna bogatstva, ali zato posjeduju bogatstvo duha i vrlina koje ih krasi. Fevzi ne voli društvo careva, odnosno bogatih, koji su skloni nepravdi i nasilju. Ovim pričama on na indirektnan način ukazuje na stanje društva toga vremena.

Šesto poglavlje *Bulbulistana* sadrži samo jednu dugu priču koja govori o tragičnoj sudbini historijski veoma poznate porodice Bermekida. Fevzi na umjetnički način, navodeći priču o zločinu koji je izvršen nad Bermekidima, progovara o darežljivosti i plemenitosti. U ovih šest poglavlja Fevzi je provukao moralno-didaktičku poruku *Bulbulistana*, a u isto vrijeme djelom dominira sufijska misao i tematika.

Na kraju knjige Fevzi donosi specifičan zaključak. On završava knjigu mesnevijom, koja obuhvata pola stranice, i u njoj spominje ime svog šejha i govori o problemima s kojima se suočio tokom pisanja knjige. U posljednjim redovima svoje knjige Fevzi se obraća recipijentu molbom da prilikom čitanja *Bulbulistana* bude blagonaklon prema nedostacima i propustima njegova djela, pa kaže:

خَاتِمَةُ الْكِتَابِ

التماس از خردبینان گلگشت معرفت، و از نکته دانان گلشن سرای منقبت، هر آنکه که نظر پاک ایشان در این ریاض افتد، قصور خدمت باغبانش را به عفو رسم قدیم بزرگان ببوشند.

Završetak knjige

“Molim oštroumne iz vrta spoznaje, i pronicljive iz cvjetnoga dvorca vrline – kad god njihov prečisti pogled padne na ovu bašču, neka oprostom prekriju manjkavosti u službi baštovana, po davnom običaju velikanâ.” [fol. 48a]

U nastavku se zahvaljuje Bogu i spominje datum pisanja knjige.

Sličnosti između *Dulistana* i *Bulbulistana* na strukturalno-sadržajnom planu

Na osnovu glavnih strukturalno-sadržajnih karakteristika *Dulistana* i *Bulbulistana* uočavamo da se njihove sličnosti i različitosti sastoje u sljedećem:

– Oba djela pripadaju moralno-didaktičkoj književnosti (*pand* ili *andarz*), koja je bila veoma rasprostranjena na Istoku i u islamskoj književnosti. Didaktička literatura predstavlja specifičnost perzijske književnosti, odnosno iranskoga kulturno-civilizacijskog kruga i veoma se njegovala u Iranu. Sadijev *Dulistan* se smatra pretečom ove književnosti. Može se reći da zahvaljujući Fevziju, odnosno njegovom *Bulbulistanu*, ovaj književni žanr postaje zastupljen i u Bosni, koja je u to vrijeme bila dio osmanske teritorije, te je stoga imala vrlo razvijenu islamsku književnost i kulturu. Milivoje Malić, koji Fevzija ubraja među nastavljače žanra proisteklog iz Sadijeva *Dulistana*, smatra da je “ovo književno srodstvo tim iznenađujuće i začudnije što se Fevzi rodio u Blagaju i život proživio u Mostaru, daleko od bilo kakve perzijske tradicije. Pri svemu tome, on je zadivljujuće uspješno usvojio ne samo perzijski jezik, duh i ukus iranskog naroda, nego i fine nijanse perzijske književnosti, najuzvišeniye na Istoku u to doba” (2016: 96–98).

– Oba djela su napisana rimovanom prozom, u orijentalnoj tradiciji poznatoj pod imenom *sadž*, prozom stihovima, s nizom kraćih priča, anegdota i sentencija. Priče su povezane određenom tematikom kojom se bave pojedina poglavlja. Svaka je priča ilustrirana prigodnim stihovima, koji ustvari predstavljaju rezime pjesnikovih razmišljanja i njegovih pogleda na život. Stihovi su navedeni najčešće u argumentativne svrhe ili radi zaokruženja misli izrečene u prethodnom proznom fragmentu teksta. Zastupljenost rimovane proze upućuje na to da je Fevzi bio pod utjecajem Sadija, odnosno njegova *Dulistana*. Naravno, u upotrebi *sadž*'a Fevzi nije dostigao svoj uzor, što je i shvatljivo, jer se Sadi smatra nenadmašnim majstorom ovog umijeća.

– U oba djela se može govoriti o suodnosu elemenata koji pripadaju različitim žanrovima i stilskim tipovima. Naime, *Bulbulistan* i *Dulistan* su prozna djela u kojima se prepliću razne

priče i anegdote sa stihovima u kojima je sažeta pouka, dakle prozni tekst se prepliće s poetskim fragmentima. Kad je riječ o poeziji *Bulbulistana* i *Dulistana*, i tu je zastupljeno više različitih poetskih formi poput gazela, rubajja, mesneviya i drugih.

– Fevzi je u uvodnom dijelu *Bulbulistana* naglasio da su njegovi književni uzori Sadijev *Dulistan* i *Bustan*, Džamijev *Beharistan*, zatim *Sunbulistan* turskog pjesnika Šudžaudina Guraniya, te *Nigaristan* turskog pjesnika Kemal-paše Zadea. No, Sadi na kraju *Dulistana* navodi da se nije koristio stihovima svojih prethodnika. Osim toga, znatan dio priča u *Dulistanu* produkt je Sadijeva životnog iskustva, a to se vidi po tome što se Sadi pojavljuje u prvom licu. Dakle, Sadi je autor većine pripovijesti u *Dulistanu*, dok se manji broj priča *Dulistana* može se pronaći u ranijim izvorima. Međutim, Fevzi je tematiku svojih priča, pa i same pripovijesti, u prvom redu preuzimao od svojih spomenutih književnih uzora, ali i iz drugih književnih izvora. Također, na osnovu pojedinih priča u *Bulbulistanu* koje se prenose iz generacije u generaciju, može se zaključiti da je Fevzi dobro poznao i usmeno predanje.

– Motivi i poruka *Bulbulistana* ne razlikuju se mnogo od djela njegovog slavnog uzora. Razlika je samo u vremenu koje je drugačije od onoga u kojem je stvarao Sadi. U svom djelu Sadi se više okrenuo svakodnevnom životu, etici i didaktici. Nastojao je prikazati život onakvim kakav jeste, realno, bez idealiziranja. Komponenta koja dominira ovim djelom je duhovna snaga. Za njega su moralne vrijednosti društva i čovjeka kao jedinice na prvom mjestu. On u svojim pričama nastoji da ukaže na odnos pravde i nepravde, siromaštva i bogatstva, darežljivosti i škrtosti, poštenja i nepoštenja, bogobojznosti i razvrata.

Struktura *Bulbulistana* protkana je socijalnim motivima, što ukazuje na to da je ovo djelo didaktičko i misaono. Naime, Fevzi nastoji opisati težak život običnih ljudi, koje krasi vrline poput mudrosti i strpljivosti, i naspram njih prikazati život careva sklonih teroru i nasilju. Fevzi je pomoću različitih priča i anegdota oslikao predstavnike svih slojeva feudalnog društva. U prvom redu oslikao je svijet derviša, koji je bolje poznao, budući da je i sam bio derviš, a osim

toga istaknuo je i portrete cara i feudalnih gospodara – bogatije slojeve. U poglavljima svoga djela on nastoji da odgovori na važna životna pitanja. U njegovim pričama prepliću se razni životni motivi, kakvi su: ljubav prema Stvoritelju, bogatstvo i siromaštvo, život i smrt, ljubav prema ženi, sredstva za život, vjera i nevjera, rodni kraj, odlazak iz zemlje, mudrost, evlije i budući svijet i drugi.

– Uočava se suprotnost između Sadijevih uputa u *Dulistanu* i onih uputa kojima nas obasipa Fevzi u svom *Bulbulistanu*. Naime, Sadi je čovjek koji ne želi da se odriče ovozemaljskog života, od njegovih borbi i muka, ali i od njegovih pobjeda i radosti. Kao i Fevzi, on zna da je svijet loš i pokvaren, ali uprkos tome, on želi u njemu uživati. *Dulistan* predstavlja islamsku civilizaciju u svom punom procvatu koja kreće u osvajanje svijeta, dok je *Bulbulistan* napisan u vrijeme njegove dekadencije u gradu smještenom na periferiji velikog Osmanskog carstva i predstavlja svijet uspomena, žaljenja, svijet sevdaha. Prožet je strastvenom nostalgijom duše koja teži ljepoti i savršenstvu, znajući pritom da one nisu ostvarive na ovome svijetu (Malić 2016: 149–151).

– Struktura oba djela je ista, dakle oba djela se sastoje od uvoda, nekoliko poglavlja i završetka. Međutim, *Dulistan* se sastoji od osam poglavlja, a *Bulbulistan* od šest poglavlja. Razlika je također u tome što Sadi svoja poglavlja naziva leksemom arapskog porijekla *bāb*, što u prijevodu znači *vrata, poglavlje*. U perzijskom jeziku ova leksema znači *vrata, ulaz; poglavlje (knjige); način, vrsta; dvor sultana*. Međutim Fevzi poglavlja

Bulbulistana naziva leksemom *xold*. Primarno leksičko značenje ove lekseme u arapskom jeziku jeste *vječnost, vječni život*, a u perzijskom jeziku znači *Džennet, Raj; vječnost*. Međutim, bilo bi pogrešno navoditi ovo značenje za poglavlja *Bulbulistana*. Naime, u divanskoj književnosti *Huld* je jedna od osam džennetskih kapija ili jedan od osam dženneta, odnosno, džennetski perivoj od žutog merdžana. Također, u perzijskom jeziku zastupljena je sintagma *bašt xold* (osam Dženneta/stupnjeva Dženneta) kojoj se pripisuje i značenje *osam džennetskih bašča*, stoga je vjerovatno Fevzi leksemu *xold* koristio upravo u značenju *bašča*, što blisko korespondira sa semantičkom vrijednošću naslova djela (vidjeti: Karahalilović 2014: 7).

Iako je vidljiv utjecaj Sadijeva *Dulistana* – što je i shvatljivo s obzirom na to da je *Dulistan* uzor i ideal svim kasnijim djelima ovog žanra – ipak što se tiče strukturalno-formalne strane *Bulbulistana* Fevzi se gotovo isključivo orijentirao na oponašanje Džamijeva *Beharistana* koji se sastoji od uvoda (moqaddame), i osam poglavlja, nazvanih vrtovi (rūze). Njegova poglavlja su: o šejhovima, o izrekama mudrih ljudi, o pravednosti, o darežljivosti i plemenitosti, o ljubavi i prijateljstvu, o šalama i duhovitim izrekama, kratka antologija poezije i priče o životinjama. Na kraju djela dolazi kratki završetak (*xāteme*)¹⁹.

– Tematika oba djela je ista ili slična. Tako se u *Bulbulistanu* govori o šejhovima, odnosno njihovim kerametima, o mudrosti i pokajanju, o iskrenosti i pravednosti, duhovitosti i oštroumnosti, darežljivosti i plemenitosti. Navedene

¹⁹ Ako na strukturalno-sadržajnom nivou povučemo paralelu između *Bulbulistana*, *Dulistana* i *Beharistana*, primjećujemo da "Fevzi prvo poglavlje *Bulbulistana* posvećuje šejhovima, odnosno njihovim kerametima, što je preuzeo od Džamija, koji, također, prvo poglavlje svog djela posvećuje šejhovima i duhovnim prvcima, dok Sadi svoj *Dulistan* započinje poglavljem u kojem kroz 41 priču govori o pravednim i okrutnim vladarima, vezirima i bogatašima. Džami je, također, treće poglavlje posvetio vladarima, odnosno on kroz 18 priča i mudrih filozofskih misli progovara o njihovoj naravi i ponašanju. Međutim, Fevzi nijedno poglavlje nije posvetio vladarima, iako je u strukturi *Bulbulistana* slijedio svoje uzore, što je i razumljivo, s obzirom na vrijeme u kojem je živio. Drugo poglavlje *Bulbulistana* i *Beharistana* je o mudrosti, dok Sa'di nijedno poglavlje nije konkretno posvetio mudrosti, mada se ova tematika provlači kroz cijeli *Dulistan*. Treće poglavlje *Bulbulistana* i *Beharistana* je o pravednosti, a ova tematika

se proteže i kroz cijeli *Dulistan*. Ostala poglavlja *Bulbulistana* su tematski slična *Beharistanu* samo što su različito raspoređena, pa je tako četvrto poglavlje *Bulbulistana*, koje je posvećeno pjesnicima i velikanima islamske kulturne historije, Fevzi napisao ugledajući se na Džamija, koji je sedmo poglavlje *Beharistana* posvetio pjesnicima, svojim savremenici. U petom poglavljju *Bulbulistana* Fevzi kroz šest anegdota progovara o duhovitosti i oštroumnosti, kao što i Džami u šestom poglavljju donosi 53 duhovite šale i dosjetke. Posljednje, šesto poglavlje *Bulbulistana*, govori o darežljivosti i plemenitosti, a napisano je po ugledu na četvrto poglavlje *Beharistana*, gdje Džami kroz 14 priča govori o ovoj tematici, za razliku od Fevzija, koji donosi samo jednu dugu priču o Fadlu Bermekidu. Dakle, poglavlja *Bulbulistana* i *Beharistana* su tematski slična, s tom razlikom što *Beharistan* ima dva poglavlja više u odnosu na *Bulbulistan*, a to su poglavlje o vladarima i poglavlje o životinjama" (Haverić 2014: 33–34).

teme i motivi su zastupljeni u manjoj ili većoj mjeri i u *Dulistanu* u kojem se govori o ponašanju kraljeva i vladara, o naravi derviša, o umjerenosti i skromnosti, o koristima šutnje, o ljubavi i mladosti, o slabosti i starosti, o utjecaju odgoja, o pravilima druženja.

– Šejh Fevzi Mostarac i Sadi Širazi živjeli su i stvarali u gradovima koji su predstavljali kulturno središte njihova vremena. Fevzi je rođen u Blagaju, malom mjestu u blizini Mostara. I Mostar i Blagaj u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine zauzimaju izuzetno značajno mjesto. U periodu osmanske uprave Mostar je bio važan administrativni, obrazovni, kulturni, religijski te trgovački i privredni centar. Uzimajući u obzir njegov geografski položaj, klimatske uvjete, bogat kulturni život te veliko zanimanje njegovih učenih krugova za poeziju, može se zaključiti da Mostar na južnoslavenskom podneblju predstavlja pandan iranskom gradu Širazu, u kojem je živio i stvarao Sadi Širazi (Malić 2016: 51–52).

Sličnosti između *Dulistana* i *Bulbulistana* na jezičko-stilskom planu

Sadi je izgradio svoj osebujni, nenadmašni stil pisanja koji se odlikuje jednostavnošću i konciznošću, te je u perzijskoj književnoj tradiciji poznat pod nazivom *nedostižna lahkoča* (sahl-e momtane⁴). Osim te jednostavnosti, njegova poezija i proza je veoma privlačna i ukrašena raznim stilskim ukrasima i figurama. *Dulistan* se smatra predstavnikom drugog perioda razvoja perzijske proze (od sredine 12. do 14. stoljeća), a uočljive su dvije vrste proze ovog perioda: prva – najznačajnije djelo iz ove grupe svakako je Sadijev *Dulistan* – koja je još uvijek jednostavna proza i naslanja se na prozu prvog perioda, s tom razlikom što se primjećuje upotreba kur'anskih ajeta, hadisa, arapskih riječi, sinonima, poetskih fragmenata, a zastupljen je i paralelizam, i druga vrsta proze koja se naziva *rimovana i dotjerana proza* (nasr-e mosagğ'a' wa fannī). Ova proza odlikuje se upotrebom velikog broja stilskih figura i ukrasa, a zastupljena je i rimovana proza (Bahār 1996: 283–289).

U cijelosti, jezik i stil *Bulbulistana* jednostavan je i tečan osim uvoda knjige i uvoda svakog poglavlja. Naime, na početku svakog poglavlja

Fevzi donosi kratki uvod, koji teškim, izvještačanim i kitnjastim, odnosno ornamentalnim stilom pisanja, uvodi čitaoca u glavnu temu poglavlja. Ova osobina pisanja uvoda dotjeranim i umjetničkim stilom bila je popularna u Iranu još u 7/13. stoljeću, pa su tako mnogi pisci uvod svog djela pisali ovim stilom, što je karakteristika *dotjerane ili umjetničke proze* (nasr-e fannī), a samo djelo pisali su jednostavnim stilom, što je opet karakteristika *jednostavne* (nasr-e sāde) ili *nekićene proze* (nasr-e morsal) (Šamīsā 2001: 163). Na kraju se može zaključiti da se u *Bulbulistanu* prepliću jezičko-stilske karakteristike iz prvog i drugog perioda razvoja perzijske proze. Najviše su zastupljene jezičko-stilske karakteristike iz prvog perioda razvoja perzijske proze (od prve polovine 10. do sredine 12. stoljeća), koji se odlikuje jednostavnim i jezgrovitim stilom, kratkoćom rečenica, bez upotrebe stilskih figura i ukrasa, te se stoga naziva *jednostavnom* (nasr-e sāde) ili *nekićenom prozom* (nasr-e morsal).

Jezik *Bulbulistana* odlikuje se konciznošću i jezgrovitošću teksta, odnosno širi izraz se steže u kraći, čime se postiže semantička jezgrovitost i sintaksička zgusnutost izraza. *Konciznost* se u *Bulbulistanu* ostvaruje na dva načina, a to su: *konciznost sažimanjem* – ایجاز قصر [iğāz-e qasr] i *konciznost ispuštanjem* – ایجاز حذف [iğāz-e hazf]. U *Bulbulistanu* je prisutan velik broj primjera *konciznosti sažimanjem*, u kojima su rečenice tako kratke i zbijene da, ako bi se izbacio samo jedan njen dio, to bi dovelo do stvaranja semantičke praznine teksta. Isto tako veoma je zastupljena i *konciznost ispuštanjem*. Poznato je da se Sadi smatra majstorom *konciznosti ispuštanjem*, tako da se u njegovu *Dulistanu* uočava određen broj primjera u kojima on na veoma vješt i stilski lijep način izostavlja pojedine dijelove rečenice. Tako je Fevzi u *Bulbulistanu* nastojao dosegnuti svoj uzor i u ovome domenu, pa je radi konciznosti teksta izostavljao pojedine dijelove rečenice.

U oba djela je zastupljena upotreba leksike arapskog porijekla, što je također karakteristika druge etape razvoja perzijske proze. U mnogim djelima koja datiraju iz ovoga perioda značajna je upotreba velikog broja arapskih riječi, a zasiurno je najpoznatiji Sadijev *Dulistan* u kojem je zastupljen određen broj stihova na arapskom

jeziku, zatim navođenje ajeta iz Kur'ana, navođenje hadisa, te korištenje određenog broja rečenica i izraza na arapskom jeziku. S obzirom na to da je Fevzi bio pod Sadijevim utjecajem, sasvim je razumljivo da i on u znatnoj mjeri upotrebljava arapsku leksiku. U cijeloj knjizi Fevzi je osim stihova na arapskom jeziku također izložio izvjestan broj ajeta iz Kur'ana i nekoliko hadisa na arapskom jeziku. Osim ovoga, prisutan je i jedan broj poslovice, kratkih izraza i optativnih polurečenica na arapskom jeziku.

Zaključak

Da bi se bolje shvatila struktura samog djela, tematika i motivi zastupljeni u njemu, potrebno je poznavati njegove književne preteče, ali i intertekstualne veze među njima. Stoga je u ovom radu djelo *Bulbulistan* dovedeno u kontekst intertekstualnih dijaloga s drugim djelima perzijske klasične književnosti, konkretnije sa Sadijevim *Dulistanom*, koji je predstavljao uzor i ideal Fevziju tokom pisanja *Bulbulistana*. Uočavaju se tri tipa *transtekstualnih odnosa*, a to su *arhitekstualnost*, *autoreferencijalnost* i *intertekstualnost*. Naime, *Bulbulistan* već zbog svoje pripadnosti određenom žanru, to jest žanru didaktičke književnosti (*pand* ili *andarz*) stupa u dijalog s drugim tekstovima istog žanra, konkretno sa *Dulistanom*, koji se javlja kao autoritet koji slijede mnogi kasniji autori. Dakle, radi se o tipu *transtekstualnosti* koji se naziva *arhitekstualnost*, a to je ustvari odnos koji povezuje tekst s tipovima diskursa iz kojih potječe (žanrovska pripadnost). Također, Fevzi dovodeći svoje djelo u ravan s djelom *Dulistan* govori i o intencijama svog djela i o onome što bi ono htjelo biti. Riječ je o tipu *transtekstualnosti*

koji se naziva *autoreferencijalnost*, a to je postupak na području metatekstualnosti u kojem su autor i njegova poetika postali predmetom vlastitoga teksta. Dakle, ovdje je u središtu pažnje autoreferencijalnih osvrta sam književni tekst, konkretno djelo *Bulbulistan*, ali se može govoriti i o autoreferencijalnom osvrtu na samog pisca, jer Fevzi govori o svojim namjerama, odnosno o razlozima koji su ga potakli da piše *Bulbulistan*. Poredivši *Bulbulistan* s njegovim književnim uzorom *Dulistanom*, na razini intertekstualnih prožimanja takvih tekstova, uočavaju se brojne sličnosti, koje prvenstveno dolaze do izražaja na strukturalno-sadržajnoj razini teksta. Struktura oba djela je ista, dakle oba djela se sastoje od uvoda, nekoliko poglavlja i završetka. Motivi, tematika i poruka *Bulbulistana* također se mnogo ne razlikuju od djela njegovog slavnog uzora.

Na osnovu jezičko-stilske analize teksta može se kazati da je *Bulbulistan* bez sumnje nastao pod utjecajem stila pisanja Sadijeva *Dulistana*, što upućuje na to da je Fevzijev stil pisanja u pojedinim segmentima sličan stilu njegova uzora.

Na osnovu svega rečenog možemo zaključiti da je Fevzi, iako nije nativni govornik perzijskog jezika, uspio da napiše djelo na tome jeziku po uzoru na najbolju perzijsku prozu. Ipak se ne može poreći ni Fevzijeva izvjesna originalnost, koja se ispoljava u domenu stilskog izraza i forme. Naime, on preuzetim motivima, odnosno sadržaju daje novu formu, koja ustvari daje vrijednost njegovu stvaralaštvu. Osim toga, njegova originalnost ogleda se u tome što je *Bulbulistan* proizvod vremena u kojem je Fevzi živio i stvarao, te oslikava aktuelne društvene uvjete i odnose koje Fevzi pokušava promijeniti upravo posredstvom *Bulbulistana*.

Izvori

Karahalilović, Namir (2014) *Kritičko izdanje djela Perzijski slavuj (Bolbolestan) autora Fevzija Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
Širazi, Sa'di (1374/1995) *Golestān-e Sa'di*. Be

kūšeš-e doktor Xalil Xatib Rahbar. Entešārāt-e safā 'alī šāh.

Širazi, Sa'di (1989) *Dulistan*. Prijevod i bilješke Saalih Trako. Sarajevo: El-Kalem.

Literatura

Bašagić, Safvet-beg (2007) *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo: Preporod.

Bahār, Mohammadtaqī (1375/1996) *Sabkšenāsi*. Sv. I, II i III. Tehrān: Mo'assese-ye entešārāte Amīr Kabīr.

- Dizdarević, Sedad (1384/2005) *Az Golestān-e Sa'di tā Bolbolestān-a Fawzī*. Tehrān: Enteshārāt-e beynol'melali-ye al-Hodā.
- Duraković, Esad (2007) *Orijentologija: univerzum sakralnoga teksta*. Sarajevo: Tugra.
- Genette, Gerard (1997) *Palimpsests*. Literature in the Second Degree. Prijevod: Channa Newman & Claude Doubinsky. University of Nebraska Press.
- Handžić, Mehmed (1934) *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*. Sarajevo.
- Haverić, Đenita (2014) *Jezik i stil djela Bulbulistan Fevzija Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Kadkani, Mohammad Reza Šafi'i (1380/2001) *Zabūr-e fārsī: Negābi be zendegī wa ġazalbā-ye fārsī*. Tehrān: Mo'assese-ye enteshārāt-e Āgāh.
- Karahalilović, Namir; Munir Drkić (2014) *Ahmed Sudi Bošnjak: komentator perzijskih klasika*. Mostar: Fondacija "Baština duhovnosti".
- Karahalilović, Namir (2014) *Kritičko izdanje djela Perivoj slavuja (Bolbolestān) autora Fevzija Mostarca*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Svezak I –XVIII. London-Sarajevo: Al-Furqan, Fondacija za islamsko nasljeđe; Rijaset Islamske zajednice u BiH, Gazi Husrevbegova biblioteka.
- Lešić, Zdenko (2005) *Teorija književnosti*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Lotman, Jurij Mihajlovič (1976) *Struktura umetničkog teksta*. Beograd: Nolit.
- Malić, Milivoj (2016) *Milivoj Mirza Malić i Fevzi-jev Bulbulistan na Univerzitetu Sorbonne*. Sarajevo: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka.
- Moker, Mubina (2011) "Tajna jekina u svjetlu gnostičkoga nauka šejha Bošnjaka". U: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Broj 60. Str. 209-220. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Oraić-Tolić, Dubravka (1993) "Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst". U: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Str. 135–147.
- Pavličić, Pavao (1988) "Intertekstualnost i intermedijalnost". U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta. Str. 157–195.
- Šabanović, Hazim (1973) *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima (bibliografija)*. Sarajevo: Svjetlost.
- Šamīsā, Sirūs (1380/2001) *Sabkšenāsi-ye nasr*. Tehrān: Našr-e Miṭrā.
- Širazi, Sa'di (1989) *Ġulistan*. Prijevod i bilješke Salih Trako. Sarajevo: El-Kalem.

Abstract

Fevzi Mostari's *Bulbulistan* in the intertextual dialogue with Sa'di's *Gulistan*

Đenita Haverić

Sa'dī Shirazi has a prominent place and role on the territory of Bosnia and Herzegovina and his most famous work *Gulistan* has occupied for centuries a special place and reputation in the cultural tradition of Bosniaks. Sa'dī's significance in this region is primarily reflected in the appearance of a number of Bosniak poets and writers who wrote under the influence of *Gulistan*. A prominent place among them certainly belongs to Fevzi Mostari who wrote his work *Bulbulistan* modelled on the works of renowned Persian poets, in the first place on Sa'dī's *Gulistan* and Jāmi's *Baharestan*.

The focus of this paper is to observe Fevzi's *Bulbulistan* in the context of intertextual dialogue with Sa'dī's *Gulistan* and to find out what are similarities and differences on the structural-content and language-style level between these two works. When it comes to types of transtextual relations established between Sa'dī's *Gulistan* and Fevzi's *Bulbulistan*, three types of relation and these are: architextuality, autoreferentiality and intertextuality.

Keywords: Sa'dī Shirazi, *Gulistan*, Fevzi Mostari, *Bulbulistan*, intertextual dialogue, architextuality, autoreferentiality, intertextuality, structural-content level, language-style level.